

O‘ZBEKISTONNING AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR ME’MORCHILIGI**Qudratov N.****Termiz davlat pedagogika instituti Tarix kafedrası o‘qituvchisi****Sunnatov M.****Tarix ta’lim yo‘nalishi 4-kurs talabasi**<https://doi.org/10.5281/zenodo.20610835>**ANNOTATSIYA**

Mazkur maqolada Amir Temur va Temuriylar davri me’morchiligining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda uning O‘rta Osiyo va jahon me’morchiligi tarixidagi o‘rni tahlil qilingan. Tadqiqotda Temuriylar davrida Samarqand, Shahrisabz, Buxoro, Hirot va Turkiston shaharlarida bunyod etilgan me’moriy obidalar, ularning badiiy va muhandislik xususiyatlari yoritilgan. Bibixonim masjidi, Go‘ri Amir maqbarasi, Shohi Zinda majmuasi, Oqsaroy, Ahmad Yassaviy maqbarasi, Ulug‘bek madrasalari va rasadxonasi kabi yodgorliklarning me’moriy yechimlari, bezak san‘ati va shaharsozlik taraqqiyotidagi ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, Temuriylar davrida koshinkorlik, naqqoshlik, xattotlik va tasviriy san‘atning me’morchilik bilan uzviy bog‘liqligi, me’moriy obidalarda matematika va geometriya qonuniyatlarining qo‘llanilishi ham tahlil etilgan. Maqolada Temuriylar me’morchilik maktabining keyingi davr Sharq va musulmon me’morchiligiga, jumladan, Boburiylar davri me’morchiligiga ko‘rsatgan ta’siri ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Amir Temur, Temuriylar davri, me’morchilik, Samarqand, Shahrisabz, Hirot, Bibixonim masjidi, Go‘ri Amir maqbarasi, Shohi Zinda, Oqsaroy, Ulug‘bek madrasasi, rasadxona, koshinkorlik, shaharsozlik, Sharq uyg‘onishi, madaniy meros.

Abstract

This article analyzes the formation, development, and historical significance of architecture during the reign of Amir Temur and the Timurids. Special attention is paid to the architectural monuments constructed in Samarkand, Shahrisabz, Bukhara, Herat, and Turkestan, as well as their artistic and engineering features. The study examines the architectural value of such monuments as the Bibi-Khanym Mosque, Gure Amir Mausoleum, Shahizinda Complex, Ak-Saray Palace, Khoja Ahmed Yasawi Mausoleum, Ulugh Beg Madrasahs, and the Ulugh Beg Observatory. The article also highlights the relationship between architecture and decorative arts, including tilework, calligraphy, ornamentation, and miniature painting. Furthermore, it discusses the application of mathematical and geometrical principles in Timurid architecture and evaluates its influence on later Islamic and Mughal architectural traditions.

Keywords: Amir Temur, Timurid architecture, Samarkand, Shahrisabz, Herat, Bibi-Khanym Mosque, Gur-e Amir Mausoleum, Shah-i-Zinda, Ak-Saray Palace, Ulugh Beg Madrasah, observatory, urban planning, cultural heritage, Islamic architecture, Renaissance of the East.

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются процессы становления и развития архитектуры эпохи Амира Темура и Темуридов, а также её место в истории архитектуры Центральной Азии и мирового зодчества. В исследовании освещаются архитектурные памятники, возведённые в период правления Темуридов в городах Самарканд, Шахрисабз, Бухара, Герат и Туркестан, а также их художественные и инженерные особенности. Раскрывается значение таких архитектурных шедевров, как мечеть Биби-Ханым, мавзолеев Гур-Эмир,

ансамбль Шахи-Зинда, дворец Ак-Сарай, мавзолей Ходжи Ахмада Ясави, медресе и обсерватория Улугбека в развитии архитектуры, декоративного искусства и градостроительства. Кроме того, рассматривается взаимосвязь архитектуры с искусством керамического декора, орнаментики, каллиграфии и изобразительного искусства, а также применение математических и геометрических закономерностей при строительстве архитектурных сооружений. В статье на научной основе показано влияние архитектурной школы Темуридов на дальнейшее развитие восточной и мусульманской архитектуры, в том числе архитектуры эпохи Великих Моголов.

Ключевые слова: Амир Темур, эпоха Темуридов, архитектура, Самарканд, Шахрисабз, Герат, мечеть Биби-Ханым, мавзолей Гур-Эмир, ансамбль Шахи-Зинда, дворец Ак-Сарай, медресе Улугбека, обсерватория, керамический декор, градостроительство, Восточное Возрождение, культурное наследие.

Amir Temur va Temuriylar davri O'rta Osiyo tarixida ilm-fan, madaniyat va me'morchilik yuksak taraqqiy etgan davrlardan biri hisoblanadi. XIV–XV asrlarda bunyod etilgan me'moriy obidalar nafaqat Movarounnahr, balki butun Sharq me'morchiligi taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatgan. Bu davrda Samarqand, Shahrisabz, Buxoro va Hirot kabi shaharlarda ulkan masjidlar, madrasalar, maqbaralar, saroylar va bog'ansambllar qurilgan. Temuriylar me'morchiligida ulug'vorlik, mutanosiblik, nafis bezak va geometrik uyg'unlik asosiy xususiyat sifatida namoyon bo'ladi. Amir Temur markazlashgan davlatni barpo etgach, mamlakatni obod qilish va poytaxt Samarqandni dunyoning eng go'zal shahriga aylantirishga katta e'tibor qaratgan. Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, Temur zabt etilgan hududlardan mashhur me'morlar, naqqoshlar va hunarmandlarni Samarqandga olib kelgan. Natijada shaharda Sharq me'morchiligining eng yaxshi an'analari mujassamlashgan yirik inshootlar bunyod etilgan.¹ Temuriylar me'morchiligida peshtoq, gumbaz va minoralarning mahobatligi alohida ajralib turadi. Binolarda pishiq g'isht asosiy qurilish materiali sifatida qo'llanilgan bo'lsa, bezak ishlarida koshin, sirli sopol va marmardan keng foydalanilgan. Ayniqsa, moviy va havorang ranglarning ustunligi osmon va abadiylik ramzi sifatida talqin etiladi. Me'moriy bezaklarda Qur'on oyatlari, kufiy va suls yozuvlari, murakkab girih naqshlari va islmiy ornamentlar keng qo'llanilgan. Samarqand shahri Temuriylar davrida Sharqning yirik me'moriy markaziga aylangan. Bu yerda qurilgan Bibixonim masjidi o'z davrining eng ulkan diniy inshootlaridan biri sanaladi. Masjid 1399–1404-yillarda Hindiston yurishidan keyin qurilgan bo'lib, uning asosiy gumbazi va peshtog'i nihoyatda katta hajmda ishlangan. Tarixchilarning yozishicha, Bibixonim masjidining qurilishida yuzlab ustalar va me'morlar ishtirok etgan. Inshoot bezaklarida koshinkorlik san'ati yuksak darajada namoyon bo'lgan.² Samarqanddagi Go'ri Amir maqbarasi ham Temuriylar me'morchiligining noyob namunalaridan biridir. Dastlab Muhammad Sulton uchun qurilgan ushbu maqbara keyinchalik Amir Temur dafn etilgan maskanga aylangan. Maqbaraning ko'k gumbazi, ichki bezaklari va marmar sag'analari o'zining nafisligi bilan ajralib turadi. Go'ri Amir maqbarasi keyingi davr musulmon maqbarachilik me'morchiligiga katta ta'sir ko'rsatgan. Ayrim tadqiqotchilar Hindistondagi Boburiylar me'morchiligida ham ushbu maqbaraning ta'siri sezilishini ta'kidlaydilar. Shahrisabz shahridagi Oqsaroy majmuasi Amir Temurning siyosiy qudratini ifodalovchi muhim obidalardan biri hisoblanadi. Saroyning ulkan peshtog'i va devorlaridagi rang-barang koshinlar uning naqadar muhtasham bo'lganini

¹ Ahmedov B. *O'zbekiston xalqlari tarixi*. – Toshkent: Fan, 1992. – B. 187.

² Qodirova D. *Buxoro me'morchilik maktabi*. – Toshkent, 2007. – B. 72.

ko'rsatadi. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, saroy devorlariga “Agar qudratimizga shubha qilsang, qurdirgan imoratlarimizga boq” degan mazmundagi yozuv bitilgan.⁵ Bu esa Temur davri me'morchiligida davlat salobatini aks ettirish muhim ahamiyat kasb etganini ko'rsatadi. Temuriylar davrida ilm-fan markazlari bo'lgan madrasalar qurilishiga ham alohida e'tibor berilgan. Mirzo Ulug'bek tomonidan Samarqand, Buxoro va G'ijduvonda qurdirilgan madrasalar ilm-ma'rifat rivojiga xizmat qilgan. Samarqanddagi Ulug'bek madrasasi Registon maydonining shakllanishida muhim o'rin tutadi. Madrasa peshtog'idagi yulduzsimon naqshlar Ulug'bekning astronomiya ilmiga bo'lgan qiziqishini ifodalaydi. Temuriylar me'morchiligida bog'-ansambl san'ati ham rivojlangan. Samarqand atrofida barpo etilgan Dilkusho, Bog'i Chinor, Bog'i Behisht kabi bog'lar saroy me'morchiligi bilan uyg'unlashgan holda qurilgan. Bu bog'lar Sharqdagi “chorbog” usulida tashkil etilib, suv havzalari, xiyobonlar va mevali daraxtlar bilan bezatilgan. Keyinchalik ushbu uslub Boburiylar davrida Hindiston bog'-me'morchiligiga ham ta'sir ko'rsatgan.⁷

Temuriylar davrida Hirot shahri ham yirik madaniy va me'moriy markazga aylangan. Husayn Boyqaro hukmronligi davrida Hirotida ko'plab madrasa, maqbara va masjidlar qurilgan. Bu davr me'morchiligi nafisligi va bezaklarining nozikligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, Alisher Navoiy homiyligida qurilgan me'moriy obidalar madaniyat taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan.³

Temuriylar me'morchiligining muhim jihatlaridan biri unda matematika va geometriya qonuniyatlarining mukammal qo'llanilganidir. Gumbazlar mutanosibligi, peshtoq va ravoqlarning aniq hisob-kitob asosida qurilishi o'sha davr me'morlarining yuqori bilim va tajribaga ega bo'lganini ko'rsatadi. Shu bois Temuriylar davri me'morchiligi Sharq uyg'unish davrining muhim tarkibiy qismi sifatida baholanadi. Xulosa qilib aytganda, Amir Temur va Temuriylar davri me'morchiligi o'zining ulug'vorligi, badiiy mukammalligi va muhandislik yechimlari bilan jahon madaniy merosida alohida o'rin egallaydi. Bu davrda qurilgan me'moriy obidalar bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan bo'lib, O'zbekistonning boy tarixiy-madaniy merosini namoyon etadi. Temuriylar me'morchilik maktabi keyingi asrlarda Sharq va musulmon dunyosi me'morchiligi rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Temuriylar davri me'morchiligi Sharq uyg'unish davrining eng muhim madaniy hodisalaridan biri sifatida baholanadi. XIV–XV asrlarda Movarounnahr va Xuroson hududlarida bunyod etilgan me'moriy obidalar nafaqat o'z davrining siyosiy qudratini, balki ilm-fan va san'at taraqqiyotini ham aks ettirgan. Bu davrda qurilgan masjid, madrasa, maqbara va saroylar o'zining ulkanligi, bezaklarining nafisligi va muhandislik yechimlarining mukammalligi bilan ajralib turadi. Temuriylar hukmdorlari me'morchilikni davlat siyosatining muhim qismi sifatida ko'rib, mamlakat obodonchiligi va shaharsozlik rivojiga katta e'tibor qaratganlar. Amir Temur davrida Samarqand davlatning siyosiy va madaniy markaziga aylantirildi. Sohibqironning asosiy maqsadlaridan biri Samarqandni “Yer yuzining sayqali” darajasiga olib chiqish bo'lgan. Shu sababli shaharda keng ko'lamli bunyodkorlik ishlari amalga oshirilgan. Ko'plab tarixiy manbalarda qayd etilishicha, turli mamlakatlardan olib kelingan me'morlar, ustalar va hunarmandlar Samarqand qurilishlarida faol qatnashgan. Natijada shaharda turli me'moriy maktablarning ilg'or tajribalari uyg'unlashgan.

Temuriylar me'morchiligining asosiy belgilaridan biri binolarning ulug'vor hajmda qurilganligidir. Bunday mahobatlilik davlatning kuch-qudratini namoyish etishga xizmat qilgan. Ayniqsa, peshtoq va gumbazlar balandligi me'moriy ansamblarning asosiy badiiy yechimi hisoblangan. Me'morlar bino tashqi ko'rinishining salobatli bo'lishiga katta e'tibor qaratganlar.

³ Karimov I. *Buxoro obidalari*. – Toshkent: Sharq, 2001. – B. 91.

Shu bilan birga, ichki bezaklarning nafisligi ham me'moriy obidalarga alohida joziba bag'ishlagan. Temuriylar davrida qurilgan inshootlarda geometrik mutanosiblik va muvozanat tamoyillari keng qo'llanilgan. Me'morlar bino qismlarining o'zaro uyg'unligiga katta ahamiyat berganlar. Ayniqsa, gumbaz va peshtoq nisbatlari matematik aniqlik asosida ishlab chiqilgan. Bu esa o'sha davr me'morlarining geometriya va muhandislik sohasida chuqur bilimga ega bo'lganini ko'rsatadi. Temuriylar me'morchiligida bezak san'ati yuksak darajada rivojlangan. Koshinkorlik, ganch o'ymakorligi, marmar ishlov berish va naqsh san'ati me'moriy obidalarining ajralmas qismiga aylangan. Ayniqsa, sirlangan koshinlar yordamida yaratilgan murakkab geometrik naqshlar va islmiy bezaklar binolarga nafislik baxsh etgan. Moviy, oq va havorang ranglarning uyg'unligi Temuriylar me'morchiligining asosiy badiiy belgilaridan biri hisoblanadi.⁴ Samarqanddagi Shohi Zinda majmuasi Temuriylar davri me'morchiligining noyob namunalaridan biri sanaladi. Ushbu majmua turli davrlarda qurilgan maqbaralardan tashkil topgan bo'lsa-da, Temuriylar davrida u yanada boyitilgan. Maqbaralar devorlaridagi koshin bezaklari, murakkab naqshlar va yozuvlar o'zining yuksak badiiy saviyasi bilan ajralib turadi. Shohi Zinda ansambli Sharq me'morchiligining durdonasi sifatida e'tirof etiladi.⁵

Temuriylar davri me'morchiligida diniy inshootlar bilan bir qatorda dunyoviy binolar ham muhim o'rin egallagan. Amir Temur tomonidan qurdirilgan Oqsaroy saroyi davlat boshqaruvi va diplomatik marosimlar uchun xizmat qilgan. Saroyning ulkan peshtog'i va bezaklari Sohibqiron davlatining qudratini namoyon etgan. Tarixchilar saroyning balandligi va mahobati haqida alohida ta'kidlab yozganlar. Temuriylar davrida maqbara me'morchiligi ham yuksak taraqqiy etgan. Go'ri Amir maqbarasi bilan bir qatorda Turkistondagi Ahmad Yassaviy maqbarasi ham bu davr me'morchiligining muhim namunalaridan biridir. Ushbu maqbaralarda katta gumbazlar, peshtoqlar va murakkab bezaklar uyg'unlashgan holda qo'llanilgan. Maqbaralar nafaqat diniy markaz, balki ma'naviy va siyosiy ramz vazifasini ham bajargan. Mirzo Ulug'bek davrida ilm-fan taraqqiyoti me'morchilik rivojiga ham ta'sir ko'rsatgan. Samarqand rasadxonasi buning yorqin misolidir. Rasadxona o'z davrining eng yirik ilmiy markazlaridan biri bo'lib, unda astronomik kuzatuvlar olib borilgan. Rasadxona qurilishida aniqlik va ilmiy hisob-kitoblar asosiy o'rin tutgan. Bu esa Temuriylar davrida ilm-fan va me'morchilik o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatadi. Temuriylar davrida shaharsozlik madaniyati ham yuqori darajada rivojlangan. Shaharlarda markaziy maydonlar, savdo rastalari, hammomlar va karvonsaroylar qurilgan. Registon maydoni ana shunday shaharsozlik yodgorliklarining yorqin namunasi hisoblanadi. Maydon atrofidagi madrasa va masjidlar yagona me'moriy ansamblni tashkil etgan. Temuriylar me'morchiligida suv inshootlari va bog'lar ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Bog'lar Sharq an'analariga ko'ra "chorbog'" usulida tashkil etilib, to'rt qismga bo'lingan. Bog' markazidan oqib o'tuvchi ariqlar va hovuzlar atrof-muhitga salqinlik va estetik go'zallik baxsh etgan. Samarqand va Hirot atrofida bunyod etilgan bog'lar hukmdorlarning dam olish maskani sifatida xizmat qilgan. Temuriylar davrida qurilgan me'moriy obidalar keyingi asrlarda boshqa hududlar me'morchiligiga ham ta'sir ko'rsatgan. Ayniqsa, Hindistondagi Boburiylar sulolasi me'morchiligida Temuriylar uslubi davom ettirilgan. Boburiylar davrida qurilgan Toj Mahal, Humoyun maqbarasi kabi inshootlarda Samarqand va Hirot me'morchilik an'analarining ta'siri yaqqol seziladi. Temuriylar davri me'morchiligining yana bir muhim jihati unda epigrafik bezaklarning keng qo'llanilganidir. Binolar devorlariga Qur'on oyatlari, hadislar va hikmatli so'zlar bitilgan. Bu yozuvlar nafaqat diniy mazmun kasb etgan, balki me'moriy

⁴ Ahmedov A. *Samarqand tarixiy yodgorliklari*. – Toshkent, 2004. – B. 63.

⁵ Ahmedov A. *Samarqand tarixiy yodgorliklari*. – Toshkent, 2004. – B. 63.

bezakning muhim qismi hisoblangan. Kufiy, suls va nasta'liq yozuv uslublari keng qo'llanilgan. Temuriylar davri me'morchiligida hunarmandchilikning turli sohalari o'zaro uyg'unlashgan holda rivojlangan. Naqqoshlik, yog'och o'ymakorligi, metall ishlov berish va kulolchilik san'ati me'moriy bezaklarda muhim o'rin tutgan. Ayniqsa, eshik va ustunlardagi yog'och o'ymakorligi yuksak mahorat namunasi sifatida baholanadi. Shuningdek, Temuriylar davrida qurilish ishlarida ilg'or muhandislik usullaridan foydalanilgan. Katta gumbazlarni barpo etish, zilzilabardosh poydevorlar yaratish va ulkan peshtoqlarni qurish o'sha davr me'morlarining yuqori tajribaga ega bo'lganini ko'rsatadi. Binolarning ko'pchiligi asrlar davomida saqlanib qolganligi ham ularning mustahkam qurilganidan dalolat beradi. Xulosa qilib aytganda, Temuriylar davri me'morchiligi Sharq va jahon me'morchiligi tarixida muhim o'rin tutadi. Bu davrda yaratilgan me'moriy obidalar ulug'vorlik, nafislik va muhandislik san'atining mukammal uyg'unligini namoyon etadi. Temuriylar me'morchilik maktabi keyingi davr musulmon me'morchiligiga kuchli ta'sir ko'rsatib, bugungi kunda ham jahon madaniy merosining bebaho qismi sifatida qadrlanadi. O'rta Osiyo zaminida temuriylar davri ilm-fan, adabiyot, san'at sohlarida kamolot bosqichiga ko'tarildi. Temuriylar davlatining qudrati ayniqsa me'morchilikda namoyon bo'ldi. Oqsaroy peshtoqida bitilgan «Qudratimizni ko'rmoq istasang-binolarimizga boq!» degan yozuv Temur davlatining siyosiy vazifasini ham anglatar edi. Temur davrida Movarounnahr shaharlari qurilishida istehkomlar, shoh ko'chalar, me'moriy majmualar keng ko'lam kasb etadi. Ilk o'rta asrlardagi shaharning asosiy qismi bo'lgan «Shahriston»dan ko'lam va mazmuni bilan farq qiluvchi «hisor» qurilishini Samarqand va Shahrisabzda kuzatish mumkin. Temur davrida Kesh shahar qurilishi yakunlandi. «Hisor»ning janubi-g'arbida hukumat saroyi Oqsaroy va atrofida rabotlar, bog'-rog'lar qurildi⁶.

Temur saltanat poytaxti Samarqandni bezatishga alohida e'tibor berdi. Shaharda «Hisori», qal'a, ulug'vor inshootlar va tillakor saroylar bunyod ettirdi. Samarqandga kiraverishdagi Ko'hak tepaligida Cho'pon ota maqbarasi Ulug'bek davrida qurilgan bo'lib, bu inshootda mutanosiblik, umumiy shaklning nafisligi, bezaklarda ulug'vorlik uyg'unlashib ketgan. Temur davrda Samarqand Afrosiyobdan janubda mo'g'ullar davridagi ichki va tashqi shahar o'rnida qurila boshladi hamda bu maydon qal'a devori va xandok bilan o'ralib (1371 y) Hisor deb ataldi. Hisor 500 gektar bo'lib devor bilan o'ralgan. Shaharga oltita darvozadan kirilgan.

Shahar mahalalardan iborat bo'lib, guzarlarga birlashgan. Shaharda me'moriy majmualar shakllanishi Temur va temuriylar davrining eng katta yutug'i bo'ldi. Me'morchilik taraqqiyotning yangi bosqichiga ko'tarildi, inshootlar ko'lami bilan birga uning shakli ham ulkanlashdi. Bu jarayon muhandislar, me'morlar va naqqoshlar zimmasiga yangi vazifalarni qo'ydi. Temur davrida gumbazlar tuzilishida qirralar oralig'i kengaydi. Ikki qavatli gumbazlar qurishda ichkaridan yoysimon qovurg'alarga tayangan tashqi gumbazni ko'tarib turuvchi poy gumbazning balandligi oshdi. Ulug'bek davrida gumbaz osti tuzilmalarning yangi xillari ishlab chiqildi. Aniq fanlardagi yutuqlar me'morchilik yodgorliklarida aniq ko'rinadi (Shohizinda, Ahmad Yassaviy, Go'ri Amir maqbaralari, Bibixonim masjidi, Ulug'bek madrasasi). Ularning old tomoni va ichki qiyofasi rejalarini tuzishda me'moriy shakllarning umumiy uyg'unligini belgilovchi geometrik tuzilmalarning aniq o'zaro nisbati bor. Bezak va sayqal ishlari ham bino qurilishi jarayonida baravar amalga oshirilgan.

Temuriylar davrigacha va undan keyin ham Movarounnahr va Xuroson me'morchiligida bezak va naqsh bu qadar yuksalmagan. Temur va Ulug'bek davri me'morchiligida bezakda ko'p

⁶ O'zbekiston tarixi 10-sinf uchun darslik "Sharq" 2000 yil.

ranglilik va naqshlar xilma-xilligi kuzatiladi. Epigrafik bitiklarni binoning maxsus joylariga, xattotlik san’atini mukammal egallagan ustalar olti xil yozuvda ishlagan. Koshin qatamlarida tasvir mavzui kam uchraydi. Oqsaroy peshtoqlarida Sher bilan Quyoshning juft tasviri uchraydiki, bu ramziy ma’noga ega. Temur va Ulug’bek davrida bino ichining bezagi ham xilma-xil bo’lgan. Devor va shift, hatto gumbaz ham naqsh bilan ziynatilgan. Temur davrida qurilgan binolarda ko’k va zarhal ranglar ustun bo’lib, dabdabali naqshlar ishlangan, Ulug’bek davrida Xitoy chinnisiga o’xshash oq fondagi ko’k naqshlar ko’p uchraydi. Bu davrda diniy inshootlar, hukmdor saroylari, aslzodalarning qarorgohlari ko’plab qurildi. Temur Hindiston yurishidan so’ng (1399 y). Samarqandda jome masjidi qurdiradi. Uning ro’parasida Bibixonim madrasasi va maqbara bunyod ettirdi. Ulug’bek Buxoro Jome masjidini kengaytirib, qayta qurish ishlarini boshlagan, biroq u XVI asrda qurib bitkazdi.

Temur davrida Saroy Mulk xonim Go’ri Amir majmuasida madrasalar qurilgan. Ulug’bek Samarqand, Buxoro va G’ijduvonda madrasalar bunyod etirdi. XV asrda madrasa me’morchiligi o’zining uzil-kesil qiyofasiga ega bo’ldi. Madrasa qurilishi yagona tizim bo’yicha rejalashtirilsa ham, asosiy shakllari, ularning o’zaro nisbatlari va bezaklariga ko’ra har biri o’z qiyofasiga ega edi. Temuriylarning ikki san’at durdonasi-Samarqanddagi Ulug’bek va Hirotdagi Gavharshodbegim madrasalari yagona tizim rejasi bo’yicha qurilganiga qaramay, bir-biridan farq qiladi.

Qadamjolar me’morchiligi ham o’ziga xos tuzilishga ega. Temur Buxoroda Chashmai Ayub (1380y.) yodgorligini qurdiradi. Shuningdek, Temur Shahrisabzda ziyorat va dafn marosimlari uchun «hazira»-»Dor us-Siyozat» (1389-1400) xilxonasini qurdirgan. O’g’li Jahongir vafot etgach Shahrisabzda maqbara (hazrati Imom) qurdirgan. Unda Xorazm me’morchiligi an’analarini ko’rish mumkin. Samarqanddagi Ulug’bek rasadxonasi me’moriy san’atning noyob yodgorligidir. Rasadxona diametri 48 metrli aylana shaklda bo’lib, uch qavatlidir.

Temuriylar davrida qurilgan saroylar ikki xil bo’lgan. Birinchisi-ma’muriy-siyosiy maqsadda bo’lib, qal’a yoki shahar ichida qurilgan. Ikkinchisi-shahar tashqarisidagi bog’larda qurilgan qarorgohlarda qabul marosimlari, majlislar o’tkazilgan va xordiq chiqarilgan. Shahrisabzdagi Oqsaroy gumbazining diametri 22 metr bo’lib, toq va ravoqlari beqiyos bo’lgan. Temur va Ulug’bekning asosiy qarorgohi Samarqanddagi Ko’ksaroy va Bo’stonsaroy deyiladi. Shuningdek, shahar tashqarisida Temur o’n ikkita bog’ va saroylar bunyod ettirgan.

Ulug’bek davrida Samarqandning Registon maydoni shakllandi, «Masjidi Muqatta’», 210 gumbazli Ko’kaldosh jom’e masjidi qad ko’tardi. Shohizindada ayrim maqbaralar, Shahrisabzda Ko’kgumbaz masjidi, «Chilustun» va «Chinnixona» saroylari uning davrida qurildi. XV asrning ikkinchi yarmida Samarqandda Xo’ja Ahror madrasasi, Ishratxona, Oqsaroy maqbaralari bunyod qilindi.

Amir Temur va Ulug’bek davrida tarix turli yo’nalish bo’yicha yuksaldi. Islomda jonli narsalar tasviriga sig’inmaslik tasviriy san’atda naqshning ravnaqiga sabab bo’ldi. O’rta Osiyoda arablar bosqini tufayli to’xtab qolgan devoriy suratlar va umuman tarix Temur davrida yangi shakl va mazmunda tiklandi. Xattotlik- qo’lyozma adabiyotning ajralmas bir qismi hisoblangan. Miniatyura- tasviriy san’atga ham avvalo naqsh sifatida qaralgan. Temuriylar davrida tiklangan devoriy suratlar esa XVI asrda yana to’xtab qoldi⁷.

Samarqanddagi Temuriylarning saroy-qarorgohlarida qabul marosimlari, jang voqealari, ov manzaralari, xalq bayramlari tasviri tushirilgan devoriy suratlar bo’lgan. Temur, o’g’illari, nabiralari, ayollari va kanizaklari tasviri bu devoriy suratlarda aks ettirilgan Ulug’bek devorida

⁷ O’zbekiston tarixi (1917-1993 yillar). -T. O’qituvchi, 2010

ham devoriy suratlar mavzu jihatdan rang-barang bo'lib, uslubiy jihatdan miniatyura janriga yaqin bo'lgan. Bu davrda qayta ko'chirilgan Abdurahmon as-So'fiyning (X asr) falaqiyotga oid asariga ishlangan bir suratda Andromeda yulduzlar turkumi Chochlik ayol qiyofasida tasvirlanadi. Samarqand rasadxonasida esa to'qqiz falak ko'rinishi, yetti gardish, yetti yulduz-yoritqich daraja, vaqt bo'limlari, Yer yuzining yetti iqlimi tasvirlangan. Temur davrida qurilgan Shirinbeka opa, Bibixonim, Tuman opa obidalarida naqqoshlik va xattotlik bilan birga tasviriy lavhalar ham mavjuddir. Shirinbeka opa maqbarasida tasvir ko'p ranglarda, qolgan ichki bino devorlarida oq va moviy rangdagi tabiat manzaralari tasvirlanadi.

Xattotlik san'ati taraqqiyotiga XV asrda an'anaviy nasxi, kufiy, devoriy xatlari bilan birga peshtoqlarni bezovchi suls va tezkor-nasta'liq noyob qo'lyozma asarlar ko'chiriladigan maxsus ustaxonalar kitobchilikning ravnaqiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Usmonov Q., Sodiqov M. va b. O'zbekiston qaramlik va mustaqillik yillarida. T., «O'qituvchi», 2001.
2. Xujamberdiyev Yo. O'zbeklar ishi. T., «Yozuvchi», 2007.
3. O'zbekistonning yangi tarixi. 2-kitob. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. T., «Sharq», 2000, 624-659 betlar.
4. Murtazayeva R.H. va b. O'zbekiston tarixi (Ma'ruzalar matni). T., 2000, 502-543 betlar.
5. Usmonov Q., Sodiqov T. O'zbekiston tarixi (1917-1991 yil-lar) .T:Sharq, 2003.
6. O'zbekiston tarixi 10-sinf uchun darslik “Sharq” 2000 yil.
7. O'zbekiston tarixi (1917-1993 yillar). –T. O'qituvchi, 2010.
8. Karimov Sh. G'alabaga qo'shilgan hissa. –T., O'zbekiston, 2006.
9. O'zbekiston tarixi va madaniyati. -T., O'zbekiston, 2001.
10. O'zbekiston tarixi (1917-1991 yillar). –T. Sharq, 2000.
11. Axmedov M.K. “O'rta Osiyo me'morligi tarixi” – Toshkent, 1995
12. Mirzayev Sh.R. “Me'morchilik” (1–3 qismlar) – Toshkent, 2010
13. To'pchiyev U.S. “O'rta Osiyo me'moriy yodgorliklari” – 2024
14. Zohidov P.Sh. “Me'mor olami” – Toshkent, 1998
15. Azamat Ziyo – “Amir Temur va Temuriylar davri tarixi”
16. Muhammadjonov A. – “Temur va Temuriylar saltanati”
17. Bartold V.V. – “Turkiston mo'g'ullar davrida”
18. Qodirov M. – “Temuriylar davrida ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar”
19. Ahmedov B. *Amir Temur*. – Toshkent: Fan, 1995.